

OSMANLI ÖĞRENCİLERİNİN PARİS'TE TAHSİL YAPTIKLARI MISIR VE ERMENİ MEKTEPLERİ

*Adnan ŞİŞMAN**

ÖZET

XIX. Yüzyılda Osmanlı Eğitim Sisteminde Batı'dan mülhem yenilik hareketlerine devam edildiği görülmektedir. Bu konuda Avrupa'ya özellikle Fransa'ya öğrenci gönderilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti tebaasından Avrupa'nın çeşitli şehirlerine tahsil için öğrenci gönderilmesi hususunda Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Paris'e yollandığı öğrenciler Fransa'ya ilk gönderilen öğrenciler olmuşlardır. Bunlar Paris'te *Ecole Egyptienne* (1826-1835)'e verilmişlerdir. Osmanlı Hükümeti ise guruplar halinde 1830 yılında Paris'e talebe göndermeye başlamıştır. 1840 yılından sonra bir süre Fransa'ya öğrenci göndermeyen Osmanlı Hükümeti 1844'te *Ecole Militaire Egyptienne*'in açılmasından birkaç yıl sonra, 1847'de tekrar bu ülkeye öğrenci göndermeye başlamıştır. Hatta bu öğrencilerden bazıları zikredilen Mısır Mektebinde tahsil görmüşlerdir. 1849'da bu mektep kapatılmış, 8 yıl sonra 1857'de askeri ve sivil görevlere adam yetiştirmek ve erkân-ı harb subaylarına, mühendislere, yönetici devlet adamlarına sahip olmak gayesiyle Ekim 1857'de Paris'te *Mekteb-i Osmânî* açılmıştır. Paris'te daha önce kurulan Mısır Mektebi'nin ve Ermeni öğrencilerinin tahsil gördüğü *Muradyan Mektebi*'nin Osmanlı devlet adamlarına Fransa'nın başkentinde bunlara benzer bir mektep kurulması düşüncesini verdiği, bu okulların varlığının *Mekteb-i Osmânî*'nin kuruluş sebeplerinden biri olduğu düşünülmekte ve gösterilmektedir. Bu yazımızda Osmanlı Mısır Mektebi ve *Ermeni Muradyan Mektebi*'ne olan ilgi ve desteği örneklerle açıklanarak Osmanlı yönetiminin dil, din ve ırk farkı gözetmeden bütün tebaasına adaletle yaklaşan tutumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır ve Muratyan Mektebi, Osmanlı Öğrencileri, Fransa

EGYPTIAN AND ARMANIAN SCHOOLS WHERE THE OTTOMAN STUDENTS STUDIED IN PARIS

ABSTRACT

In the 19th century, educational reforms influenced by the West were seen in the Ottoman education system. In this case, sending students to

* Prof. Dr. AKÜ Uşak Eğitim Fakültesi

Europe especially to France had an important meaning. The case of sending of the first students to France from the subjects of the Ottoman Empire was the students who were sent to Paris by the Governor of Egypt, Mohammed Ali Pasha. These students went to *Ecole Egyptienne* (the Egyptian School) between 1826 and 1835. The Ottoman Government began to send students as groups to Paris in 1830. After 1840, the Ottoman Government did not send student to France for a short time period. However, after two years with the following of opening *Ecole Militaire Egyptienne* (the Egyptian Military School) in 1844 the Ottoman Government began to send students to France again in 1847. Even some of these students studied in *Ecole Egyptienne de Paris* mentioned above. In 1849, this school was closed. After 8 years with the following of closing of *Ecole Egyptienne*, in order to educate and foster military officers, engineers, and civil administrators, in Paris, *Mekteb-i Osmani* (the School of Ottoman) was opened in October, 1857. It was thought and showed that previously founded *Ecole Egyptienne* and *Collège Arménien de Saint-Samuel Moorat* (College of Saint-Samuel Moorat Armenian), in which Armenian students studied, gave the idea of opening a similar school called *Mekteb-i Osmani* to the Ottoman Government in the capital of France. In this paper, the interest and support of the Ottomans to *Ecole Egyptienne* and *Collège Arménien de Saint-Samuel Moorat* is explained by giving examples; and also, the justified approaching attitude of the Ottoman Administration to her whole subjects based on the language, religion, and race without showing any difference is tried to reveal.

Key Words: Egyptian and Armenian Schools, Ottoman Students, France

XIX. yüzyılda Osmanlı Eğitim Sisteminde Batı'dan mülhem yenilik hareketlerine devam edildiği görülmektedir. Bu konuda Avrupa'ya özellikle Fransa'ya öğrenci gönderilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı öğrencileri bu ülkenin başşehri Paris'teki Fransız okullarında ve Osmanlı Devleti'nin kurduğu *Mekteb-i Osmâni*¹ den başka, Mısırlıların açtığı *Ecole Egyptienne de Paris* (Paris Mısır Mektebi), *Ecole Militaire Egyptienne* (Mısır Askerî Mektebi) ve Ermenilere ait *Collège Arménien Saint-Samuel Moorat* veya belgelerde geçen diğer adıyla *Ecole Arménienne Mouradian* (Ermeni Muradyan Mektebi) adlı okullarda da tahsil görmüşlerdir.

Bernard Lewis "Comment l'Islam regardait l'Occident"² adlı makalesinde Müslümanların, kâfirlerin dilini öğrenmediklerini, Batı memleketlerine temsilci göndermek gerektiğinde Yahudi veya

¹ Bkz. Adnan Şişman "Mekteb-i Osmâni", *Osmanlı Araştırmaları V*, İstanbul 1986, s. 83-160.

² Bernard Lewis, "Comment l'Islam regardait l'Occident", *L'histoire*, Paris No: 56 Mayıs 1983, s. 51.

Hıristiyanların bu işle vazifelendirildiğini belirterek, Devlet-i Aliyye'nin Avrupa'da sürekli elçilikler kurmasından sonra³, Osmanlıların yabancı dillere yöneldiklerini ve farklı rütbede subayları, çok sayıda öğrenciyi batı ülkelerine tahsil için gönderdiklerini zikretmektedir. Yine⁴ aynı yazar *The Middle East and The West* adlı eserinde Mehmed Ali Paşa'nın 1809'da İtalya'ya öğrenci gönderdiğini, 1818'de ise Avrupa'da 23, 1826'da Paris'te 44 Mısır öğrencisinin bulunduğunu yazmaktadır.

XIX. yüzyıl başlarında Mısır'ın âcil ihtiyaçlarını karşılamak üzere Mehmed Ali Paşa'nın ihtiyaç duyulan sahalarda Avrupa'dan teknisyenler ve uzmanlar getirdiği malûmdur⁵. 1815'e doğru İtalya'ya matbaacılık tahsiline gönderilen Suriye asıllı Nicola Massâbiki, Mehmed Ali Paşa'nın Avrupa'ya yolladığı adına rastladığımız ilk Osmanlı öğrencisi kabul edilebilir. Osman Nureddin ise yine Mehmed Ali Paşa tarafından 1818'de Fransa'ya gönderilen ilk öğrenci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zat Paris'te Fransızca, İngilizce ve Matematik eğitimi yapmış, 1820'de Kahire'ye dönerek bazı önemli vazifelerde bulunduktan sonra, 1828'de donanma kumandanlığına yükselmiştir. Ayrıca Fransızca öğretmenliği, Bulak Mektebi ve Kütüphanesi'nin müdürlüğü görevlerinde de bulunmuştur⁶.

Mehmet Ali Paşa, 1826 Mart'ında İskenderiye'ye gelerek oradan Toulon'a dönmeden evvel piramitleri ziyaret amacıyla Mısır'a geçen Fransız donanması kumandanı Robillard ile görüşükten sonra, onun etkisi ile, Kahire'de doğmuş olanlar dışında, kalbur üstü ailelere mensup 5'i Mısırlı, çoğunluğu İstanbul doğumlu 16'sı Türk diğerleri Çerkez veya Ermeni 44 öğrenciyi aynı yılın Nisan'ında Fransa'ya göndermiştir⁷. 32 günlük deniz yolculuğundan sonra 15 Mayıs'ta Marsilya'ya varan genç öğrenciler karantinaya alınmışlardır. Bu öğrencilerin Fransa'da görünmesi heyecan yaratmıştır. 18 gün karantinada kalan öğrenciler Haziran ve Temmuz aylarını Marsilya'da geçirmişlerdir. Daha sonra Paris'e giden öğrenciler 5 Ağustos'ta Clichy Sokağı 33'e yerleşmişler, 5 Ağustos'tan itibaren de Fransızca, Aritmetik ve Resim dersleri almaya başlamışlardır. Mısır donanmasının 20 Ekim 1827'de Navarin'de yok edilişi Paşa'yı gemi yapıcılığını öğretmek üzere 1828 Ağustos ayından itibaren Toulon'a altı öğrenci gönderme kararını almaya yöneltmiştir. Aynı yılın sonuna gelinmeden başka öğrenciler de onları takip ederek Paris'e yollanmışlardır.

³ Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçiliklerin Siyasi Faaliyetleri*, 1793-1821, Ankara 1968, s. 71.

⁴ London 1963, s. 39.

⁵ Şinasi Altundağ, "Mehmet Ali Paşa, Kavalalı" *İA*, VII, İstanbul 1979, s. 574-575; J.H.Kramers, "Mısır", Mehmed Ali Hanedanı Devri ve İstiklâl, *İA*, VIII, İstanbul 1979, s. 250 vd.; Anouar Louca, *Voyageurs et Ecrivains Egyptiens en France au XIXe Siècle*, Paris 1970, s. 33-34.

⁶ Anouar Louca, *Aynı eser*, s. 34-35.

⁷ AMAE, Paris "Correspondance consulaire, le Caire", Cilt: XXVI, s. 282, 4 Nisan 1826; Anouar Louca, *Aynı eser*, s. 3, 40.

Bundan sonra da 1829'da, 1830 ve 1832'de yeni öğrenciler gönderilmiştir. Bu öğrenciler orada 1826'da açılan ve 1835'e kadar faaliyet gösteren *Ecole Egyptienne*'e devam etmişlerdir⁸. Okulun mevcudu 1833'te toplam 115 öğrencidir⁹. Dönüşlerinde bu öğrencilerden Abdi, Mısır'da Yüksek Hukuk Kurulu Başkanlığı; Muhtar, Maarif Nâzırlığı; Artin ve Stephan, biri biri ardına Hâriciye Nâzırlığı; Mazhar, Nafia Nâzırlığı; Mehmed Ali Paşa'nın gözdesi İskenderiye'li Hasan, Donanma Nâzırlığı; Mahmud Nâmi, Mâliye Nâzırlığı görevlerinde bulunmuşlardır¹⁰.

1847 Eylül'ünde Osmanlı Devleti tarafından Paris'e gönderilen öğrencilerden dördünün fûnûn-ı ibtidaiyye ve harbiye tahsil edebilecek seviyeye ulaştıkları halde bunun için Paris'te müstakil bir mektep olmadığından, olanların da lüzumlu gereçleri noksan olduğundan Mısır Valisi tarafından 1844'te kurulan *Ecole Militaire Egyptienne*¹¹'e verilmeleri düşünülmüştür. Bu öğrencilerin mektepteki Mısır'lı öğrencilerle beraber okuyabilecekleri tahsil ve terbiyelerine gayret gösterileceği *Ecole Militaire Egyptienne*'in müdürü Stephan tarafından da sefarete bildirilmiştir¹². Böylelikle 4 öğrenci 1848 Eylül'ünde zikredilen mektebe girmişlerdir¹³. Mektebin öğretmenleri ve subayları en bilgili kişilerden seçilmiştir. *Ecole Militaire de Saint - Cyr* ve *Ecole Polytechnique* taklit edilerek kurulan XIX. Yüzyılın ikinci Mısır mektebinin ders programları en kısa yoldan ve mümkün olan en kısa zaman içinde *Ecole d'Etat-Major* (Erkân-ı Harb), *Ecole d'Artillerie et du Génie* (Topçuluk ve Mühendislik Mektebi)'ye öğrenciler yetiştirmek gibi iki gayeye yöneliktir. Bu yüzden programlar iki büyük bilgi kategorisine ayrılmıştır¹⁴.

I.Kategori: Bu kategoride bütün kamu, yada özel Fransız eğitim kurumlarında aşağıda zikredilen müşterek dersler mevcuttur:

- 1-Fransızca (Lisân-ı Fransevî)
- 2-Uygulamalı Temel Coğrafya (Coğrafya-yı umûmiyye)
- 3-Genel Tarih ve Doğu Ülkeleri Tarihi (Tarih-i umûmi ve tarih-i bilâd-ı maşrık)
- 4-Aritmetik (İlm-i hesâb)
- 5-Cebir (İlm-i cebir)

⁸ Anouar Louca, *Aynı eser*, s. 3, 40.

⁹ Anouar Louca, *Aynı eser*, s. 46.

¹⁰ Anouar Louca, *Aynı eser*, s. 51; Adnan Şişman, "XIX. Yüzyıl Başlarında Fransa'daki İlk Osmanlı Öğrencileri", *Osmanlı 5*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 246.

¹¹ Anouar Louca, *Aynı eser*, s. 362.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Dairesi (BOAD.) İrade Hâriciye (İH.) 2161.

¹³ Paris Türk Büyükelçiliği Arşivi (PTBA.) 5/1; Archives Nationales, Paris (AN.) F¹⁷ 4147/1; BOAD. İH. 2380.

¹⁴ BOAD. İH. 2161.

- 6-Temel Geometri (Mebâdi-i hendese)
- 7-Trigonometri (Müsellesât-ı müstâkimetü'l adlâ')
- 8-Statik (Cerr-i eskâlin cüz'î ve nazarîsi)
- 9-Temel Tasarı Geometri (Mebâdi-i hendese-i vasfiyye)
- 10-Temel Fizik ve Kimya (Mebâdi-i ilm-i tabiat ve kimya)
- 11-Manzara resmi (Resm-i nazarî)

II. Kategori: Bu kategoride ise başka okullarda gösterilmeyen âlât, edevât ve çeşitli cihazları gerektiren özel bilgiler vardır:

- 1-Tasarı Geometri (Hendese-i vasfiyye)
- 2-Makina dersi (Fenn-i âlât)
- 3-Topoğrafya
- 4-İstihkâmcılık (İstihkâmât-ı hafife ve istihkâmât-ı kaviye ve usûl-ı hücûm ve müdâfaa)
- 5-Topçuluk dersi (Fenn-i topçuyan)
- 6-Asker tanzim kuralları ve asker idare usûlü (Kâvânin-i tanzîm-i asker ve usûl-i idâre-i leşkerin tafsilan mebâdisi)
- 7-Harp sanatı dersi (Fenn-i cihâd)
- 8-Piyade talimatından nefer ve bölük ve orta talimleri
- 9-Mimarlık dersi (Fenn-i mimâriyet)
- 10-Temel Astronomi kavramları (Mebâdi-i ilm-i felek)

1847 Eylül'ünde Paris'e gelen dört öğrenciden *Mekteb-i Harbiye* mezunu Ahmet Muhtar *Ecole Militaire Egyptienne*'den sonra *Ecole d'Application et d'Artillerie et de Génie*'de okumuş ve 1854'te yurda dönmüş ve kendisine Erkân-ı Harb Kolağalığı rütbesi verilmiştir¹⁵. Mısır mektebinde okuyan diğer öğrencilerden Mehmet Salim *Ecole Polytechnique*'ten mezun olarak 1853'te dönmüştür¹⁶. Mehmet Tevfik de *Ecole d'Application et d'Artillerie et de Génie*'yi bitirerek 1854'te İstanbul'a dönmüş, Erkân-ı Harb Kolağalığı rütbesi verilmiştir¹⁷. 1847 Eylül'ünde Paris'e giderek *Ecole Militaire Egyptienne*'de tahsil gören dördüncü öğrenci olan Mustafa ise yine 1854 yılında yurda dönmüş ve Erkân-ı Harb Kolağası olmuştur¹⁸.

¹⁵ PTBA. 5/1; BOAD. İD. 8147, 7702, 19892; İH. 2049.

¹⁶ Anouar Louca, *Aynı eser*, s. 362; BOAD. İH.2161; PTBA. 5/1; AN F¹⁷ 4147/1.

¹⁷ PTBA. 5/1; BOAD. İD. 8417, 7702, 19892; İH. 2049.

¹⁸ PTBA. 5/1; BOAD. İD. 8147, 7702, 19892; İH. 2049.

Ağustos 1849'da *Ecole Militaire Egyptienne* Abbas Paşa'nın emriyle kapatılmış, tahsillerini tamamlayan öğrenciler müdür Stephan ile birlikte Mısır'a geri dönmüşler, Paris'te kalan öğrencilerin başına da daha evvel mektebin muhasebecisi olan Lemercier getirilmiştir.

Osmanlı Devleti burslusu olarak okuyanların dışında, bazı gayr-i Müslim Osmanlı öğrencilerinin Fransa'da kendi imkânları ile tahsil gördüklerine rastlanmaktadır. Bu öğrenciler genelde Paris'teki *Collège Arménien de Saint- Samuel Moorat* diğer bir adıyla *Ecole Arménienne Mouradian* (12, Rue de Monsieur) isimli Muradyan Ermeni Mektebi'nde eğitimlerini sürdürmüşlerdir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Dairesi'nde bulduğumuz 26.03.1857 / Selh-i Receb 1273 tarihli belgeden dil ve fen tahsili için Paris'e gönderilen ve gönderilmekte olan Ermeni çocukların sayısının artması sebebiyle âyin için Ermeni milletine mahsus olmak üzere daha önceki tarihlerde bir mabet açılmasına izin verildiği ve yine masrafları Ermeniler tarafından karşılanmak üzere Ermenilere mahsus bir Ermeni Mektebinin ihtiyaçtan dolayı açılmasına izin verilmesi ve bu mektebin Paris Osmanlı Sefâreti tarafından himâye edilmesi hususlarının Osmanlı Devleti'nden Ermenilerce talep edildiği anlaşılmaktadır. Yine 19.01.1857 / 22 Ca 1273 tarihli belgeden bu isteğin Osmanlı Devleti tarafından uygun görüldüğü ve Paris Sefareti'ne bir emirname gönderilmesine karar verildiği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte *Collège Arménien de Saint- Samuel Moorat* adlı mektebin kuruluş tarihi ile ilgili farklı bilgiler de vardır. Nitekim adı geçen mektebin müdürü P. Auxence Kurken Paris'teki Osmanlı Sefiri Cemil Paşa'ya yazdığı Paris, 11 Şubat 1864 tarihli mektubunda¹⁹ öğrencilerinden bir kısmının Osmanlı Mekteplerine alınmaları yolundaki arzusunu beyan etmekte ve Ermeni Mektebi hakkında bilgi vermektedir; *Collège Arménien de Saint- Samuel Moorat* yirmi yıl önce (yani 1844'te) kurulmuştur ve yirmi yıl içinde Osmanlı Padişahının yakın âlâka ve yardımlarına mazhar olmuştur. İleride memleketlerine dönüp hizmet vermek aşkıyla tahsil gören Ermeni öğrencileri kendi memleketlerinin diline, yani Türkçe'ye özellikle önem vermektedirler. Mektepte okutulan diğer dersler de şunlardır: Hal ve Gidiş, Din Dersi, Ermeni Dil ve Edebiyatı, İlm-i Belâgat, Din-i Millî ve Yabancı Ülkeler Tarihi, Kronoloji, Fizikî-Siyasî Coğrafya, Fransız Dili ve Edebiyatı, İngiliz Dili, Aritmetik, Cebir, Geometri, Mekanik, Fizik, Tabiat Tarihi, Jeoloji, Felsefe, Hukuk, Ekonomi Politik, Muhasebe-Ticaret, Yazı, Resim-Yağlı Boya, Müzik, Beden²⁰. Kurken mektubunun son kısmında bu derslerin Osmanlı Hükümeti'nin yeni açacağı okullara hazırlayıcı mahiyet taşıdığını da ifade etmektedir. 15 Mart 1867 tarihli yazısında Paris Sefiri Cemil Paşa

¹⁹ Hâriciye Arşivi (HA). İdâre (İ)/147, 148.

²⁰ Adnan Şişman, "Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Gayr-i Müslim Osmanlı Öğrencileri", *X. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 2520-2521.

Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa'nın kendisinden Paris'te tahsil yapmakta olan gençlerden bir otuz kadarını *Ecole des Mines ve Ecole des Ponts et Chaussées*'ye girmek üzere seçmesini istediğini belirtmektedir. Bu istek üzerine Cemil Paşa *Collège Arménien de Saint-Samuel Moorat* adlı okulun idaresinden ve Fransa'daki Osmanlı öğrencileri ile ilgilenmek üzere kurulan Talebe-i Osmâniyye Müdürlüğü'nden adı geçen okulların eğitim düzeyini kaldırabilecek yetenekte iyi öğrencilerin listesini istemiştir²¹. Nitekim ileriki yıllarda, Paris'teki Osmanlı öğrencileri arasında Ermeni Mektebinden mezun olan öğrencilerin isimlerinin bulunması²², Kurken'in isteğinin kabul edildiğini göstermektedir. 1870 yılında Paris şehri Prusya tarafından muhasara edilince, *Collège Arménien de Saint-Samuel Moorat*'da mevcut 32 öğrencinin İstanbul'a nakli lâzım gelmiştir. Paris Sefiri Cemil Paşa'dan Hâriciye Nâzırı Âli Paşa'ya 7 Eylül 1870 tarihinde çekilen telgraftan 32 öğrencinin yol masrafları için tahmin olunan 11.000 Frank'ın, kendi maddî imkânlarını aştığından dolayı Ermeni Mektebi müdürü tarafından Osmanlı Hükümeti'nden talep edildiği anlaşılmaktadır²³. Nitekim, 17 Aralık 1870/21 Receb 1287 tarihli belgeden Osmanlı tebaasından olmaları dolayısıyla bu isteğin kabul edildiği ve Ermeni öğrencilerinin Aralık 1870'te İstanbul'a dönebilmeleri için gerekli miktar paranın Maliye Hazinesi'nden karşılandığı anlaşılmaktadır²⁴. Ayrıca arşiv belgelerinde mektebin müdürleri olarak 13 Haziran 1860'ta P. Léon M. Alishan²⁵, 30 Ekim 1873'te de Erémian²⁶ isimleri geçmektedir.

Osmanlı Devleti adı geçen mekteple yakından ilgilenmiştir. Paris'teki Müslüman olmayan Osmanlı öğrencileri için din adamı gönderilmiştir. *Ecole Arménienne de Saint-Samuel Moorat* ve Paris'teki Talebe-i Osmâniyye Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı gayr-i Müslim öğrencilerinin ibadetlerini icra ettirmek üzere Ermeni patriği, Devlet-i Aliyye'den Gregoriyen bir din adamının Paris'e gönderilmesini talep etmiş, bu istek kabul edilerek papaz Ohanes Hünkârbeyendiyan, 400 Frank maaşla, 1863'te Fransa'ya yollanmıştır. 1870 yılına kadar Paris'te görev yapan bu zat Paris kuşatması sırasında İstanbul'a dönmüş ise de, bir yıl sonra bu defa Belçika'nın Brüksel şehrine aynı vazifeyle gitmiş, Talebe-i Osmâniyye Müdürlüğü'nün kapatılışına kadar gayri Müslim öğrencilerin dinî ihtiyaç ve ibadetlerinde yardımcı olmuştur²⁷. Ağustos 1875'te, Ohanes Hünkârbeyendiyan ve daha önceki tarihlerde Paris'te Osmanlı öğrencileri arasında bulunduğu anlaşılan

²¹ HA. İ/148; Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri 1839-1876*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

²² PTBA 29/3, 34/1,54/5; HA. İ/147,148.

²³ HA.İ/147; PTBA 67/Eylül 1870.

²⁴ BOAD. İrâde Dâhiliye 43199; PTBA. 67/Eylül 1870.

²⁵ HA.İ/147.

²⁶ PTBA. 81/2.

²⁷ HA.İ/148; PTBA. 39/3, 74/1, 62/1, 60/1.

oğluna²⁸ İstanbul'a dönüşleri için her birine 450'şer Franktan toplam 900 Frank harcırah verilmiştir²⁹. Bununla birlikte Müslüman öğrencilerin din dersleri ile 1867'ye kadar Hoca Tahsin Efendi ilgilenmiştir³⁰. Hoca Tahsin Efendi Paris'teki *Mekteb-i Osmânî*'de ve diğer okullarda bulunan öğrencileri okutmak, Hıristiyan tebaadan olanlara Türkçe'yi öğretmek ve Darülfünûn'a hoca yetiştirmek gâyesiyle Selim Sabit Efendi ile birlikte 1857'de tabiye ve riyâziye öğrenimi için Paris'e gönderilmiş³¹, bir fakültede ve *Collège de France*'da Fizik, Kimya derslerini takip etmiş, *Mekteb-i Osmânî*'de Şark dilleri ve Ermeni diyalektiği hocalığı yapmıştır³². Onun İstanbul'a dönüşünden sonra bu vazifeyi yapacak kimse kalmamıştır. Hatta o kadar ki, 17 Ağustos 1872'de Liège'de bulunan İbrahim Hasan isimli çıraklık tahsili gören bir öğrenci öldüğü zaman son anında başında hiçbir din adamı bulunmamıştır. Talebe-i Osmâniyye Müdürlüğü uzun süredir hizmetinde bir Ermeni papazı bulundurduğu halde, Müslüman öğrencilere İslâm dinini öğretecek bir din adamından yoksundur. Bu can sıkıcı boşluğu doldurmak için Müdürlük, Paris, 28 Mayıs 1875 tarihli bir yazıyla Paris Sefiri Ali Paşa³³'dan Devlet-i Aliyye nezdinde girişimlerde bulunarak öğrencilere bir imam gönderilmesini sağlanmasını rica etmiş ise de 30 Haziran 1875'te öğrencilerin tamamının geri çağrılması bunun gerçekleşmesine zaman bırakmamıştır³⁴.

Osmanlı Devleti'nin *Ecole Arménienne de Saint-Samuel Moorat*'ya destek ve ilgisini gösteren bir başka örnek de Paris'teki Osmanlı elçisinin 26 Mayıs 1866'da adı geçen Ermeni mektebinin müdürü M. l'Arman'ı evinde akşam yemeğine davet etmesi ve bu davetin memnuniyetle kabul edilmesidir³⁵.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti tebaasından Avrupa'ya tahsil için öğrenci gönderilmesi konusunda Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Paris'e yolladığı öğrenciler, Fransa'ya ilk gönderilen öğrencileri teşkil eder. Bunlar 1826'da Paris'te kurulan *Ecole Egyptienne* (1826-1835)'e verilmişlerdir. Osmanlı Hükümeti ise 1830 yılında Paris'e talebe yollamaya başlamıştır.

²⁸ PTBA. 34/1.

²⁹ PTBA. 92/2.

³⁰ Richard L. Chambers, "Notes on the Mekteb-i Osmânî in Paris, 1857-1874", *Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century*, Ed.by W.Polk and R. Chambers, Londra 1968, s. 324.

³¹ BOAD. İH. 7197; Cengiz Orhonlu; "Edebiyat Fakültesi Kuruluşu Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler" *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*; İstanbul 1973, s. 57-58; Sadrettin Celâl Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 448.

³² AN. F¹⁷ 4147/5; Adnan Şişman, "Mekteb-i Osmânî", s. 96-97.

³³ Hicrî 1289-1292 arasında Paris Sefiri olan Arifi Paşazâde Ali Paşa, vefatı: Beyrut gurre-i Receb 1306/3 Mart 1889'dur (Bkz. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani III*, İstanbul 1311, s. 580).

³⁴ PTBA. 94/2.

³⁵ PTBA. 38/1.

1840 yılından sonra bir süre Fransa'ya öğrenci göndermeyen Osmanlı Hükümeti, 1844'te *Ecole Militaire Egyptienne*'in kurulmasından birkaç yıl sonra, 1847'de, gruplar halinde tekrar Fransa'ya öğrenci göndermeye başlamıştır. Hatta bu öğrencilerden bazıları zikredilen Mısır Mektebi'nde dahi tahsil görmüşlerdir. 1849'da bu mektep kapatılmış, bundan sekiz yıl sonra 1857'de Osmanlı Hükümeti tarafından Paris'te *Mekteb-i Osmânî* açılmıştır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Mısır Valisi ve Osmanlı Hükümeti tarafından Fransa'ya öğrenci gönderilmesi olayları arasında bir paralellik göze çarpmaktadır.

- Osmanlıların *Ecole Arménienne de Saint-Samuel Moorat* (Ermeni Muradyan Mektebi)'ya olan ilgi ve desteği Osmanlı yönetiminin dil, din ve ırk farkı gözetmeden bütün tebaasına adaletle yaklaşan tutumunu ortaya koymasından önemlidir. XIX. Yüzyılın sonlarına kadar Ermeniler Osmanlı hâkimiyetinde millet-i sadıka sıfatına lâyık bir şekilde yaşamışlardır. Buna karşılık, 1890'lı yıllardan itibaren başlayan Ermeni tedhiş hareketlerinin temelinde, Batılı devletlerin takip ettiği Şark Siyaseti'nin Osmanlı Devleti'ni parçalamaya ve yıkmaya yönelik amaçları yatmaktadır.

